

ӘОЖ 902/904

ҰЛТЫМЫЗДЫҢ АСЫҚ ОЙЫНЫ – КӨШПЕНДІЛЕР МҰРАСЫ

Бейбіт Айнара Бейымбетқызы

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің студенті

Тарихы тереңге жайылған салт-дәстүрлеріміз бен ұлттық ойындарымыздың мән-мағынасы мен берер тағлымы орасан зор екендігі баршамазға аян. Қоғам қаншалықты дами берсін, бүгінгі ақпараттық технология үстемдік құрған ғасырда да ұлттық ойындарымыздың құндылығы мемлекеттің болашағын шешетін құндылық ретінде өзінің тарихтан бері келе жатқан орнын сақтап қала беретіні анық.

Асық - көнеден келе жатқан көшпенділер мұрасы. Ертеден келе жатқан халқымыздың асық ойыны- тәлім-тәрбиенің көзі деп білемін. Кай кезеңде болмасын адамзат алдында тұратын ұлы мұрасының – міндеттердің ең бастысы - өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелеу. Асық – төрт түлік малдың ішінде қой-ешкінің тілерсегінде, асықты жілік басында орналасатын шымыр сүйек. Қазақта асық қасиетті саналады. Сонау жаугершілік замандарда ата-бабаларымыз соғыс стратегиясын, соққы беретін тұсты асықты шашып жіберіп түсіндіріп, жоспарлаған деседі. Сол замандарда қазақ балаларының ең алғаш ойнайтыны да осы – асық ойыны болды. Асықтың түр-түрімен балалар мен үлкендер де қызығып ойнаған. Асық ойыны арқылы баланы мергендік пен ептілікке, ширақтылыққа, ұстамдылыққа, алғырлыққа, сыйлыстыққа тәрбиелеген. Бұл ойын көшпелі кезеңімізден бері мал шаруашылығымен айналысқан ата-бабаларымыздың қолданысында келе жатқан көне ойын түрі. Сол заманда әр қазақтың балалары мен жастарының бас қосуының негізінде асық ойыны ойнатылатын. Сәби күннен бастап баланың ойналатын асықтарын сәби күннен бастап жинаған.

Асық ойындары тек қана қазақ халқы ғана емес сонымен қатар Орта Азия халықтары, оның ішінде өзбек, қырғыз, тәжік ұлттарыда осы ойынды ойнаған. Асық ойындарының

мейлінше көп бала болып ойналса, әрбір жас баланың намысын қайрап, жеңіске деген талпынысын арттырады. Ондағы іс-қимылдар: үнемі отырып-тұру, жүрелей отыру, тізені жартылай бұгу, жиырылу, шырығу. Бұл іс-әрекеттердің барлығы да баланың денесін шынықтырады, аяқ-қолдағы буын ауруларының алдын алады.

Кеңес дәуірінде, біздің ұлттық ойынымыз асық ойынын еріккеннің ермегі, ешқандай тәрбиелік мәні жоқ деп есепті. Ал, Бауыржан Момышұлы «Асық үлкен халықтық тәрбие» - деп, жоғары билік өкілдеріне хат жолдаған. Мына мақалдан да аңғаруға болады «Асық ойнаған азар, доп ойнаған тозар» деген. Ал, мына «Асық ойнаған –ақтық, Доп ойнаған - тоқтық» - деген мақалдан асық ойынын жақсы жағынан дәріптегенін байқаймыз. Ата – бабаларымыздан мынадай аталы сөз бар екен: «Асығын ата алмаған,

Сақасынан көреді.

Сөзін сөйлей алмаған,

Атасынан көреді.»- деген жолдарынан тәрбие ұғымы сөз етіліп тұр.

Қазақтың ұлттық ойыны асықты сөз етпес бұрын, мына деректерге тоқталып өтсек. Асықтың көшпелі кезеңнен бері, ата-бабаларымыздан келе жатқан құнды мұра екендігінің дәлелін мына мәліметтерден байқаймыз.

✓ 2014 жылы Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Шыңғыстау археологиялық экспедициясы» өз жұмысын Шығыс Қазақстан облысы, Токтамыс ауылына қарасты Қырыққүңгір қорымында бастады. Жетекшісі аталған университеттің археология және этнология кафедрасының меңгерушісі Ұлан Үмітқалиев. Қырыққүңгір қорымындағы археологиялық жұмыстар барысындағы сонау ерте замандардан сыр шертетін асықтар табылды.

✓ 2014 жылы жүргізілген қазба жұмыстары кезінде табылған қола дәуіріне жататын тас жәшіктен 140 асық шыққан. Бұл жәдігерлердің барлығы қынамен боялып, тесілген болып шыққан.

✓ 2015, 2016 жылғы жүргізілген қазба жұмыстары кезінде де асықтар табылып, қазіргі саны 200 ден асқан. Табылған асықтар тек егде адамдардың қабірінен, тас жәшіктің ішінен, жерленген кісінің аяғының қасында үйілген күйде табылды.

✓ Ресей зерттеушілерінің зерттеулерінде асықтар көбінесе балалардың қабірінен табылған болатын. Бұл жолғы асықтар ересек адамдардың қабірінен табылып отырғандықтан және бір шетінде тұмар ретінде тағылған тесіктері бар, екі шетінің егелгені, қызыл түске боялғандарын ескере келе асықтың тек бала ойыны үшін емес, сонымен бірге ғұрыптық, дүниетанымдық мәні бар деп жорамалдауға негіз бар.

✓ Оңтүстік Қазақстанда кие қонған Асық атаның мазары бар. Кейбіреулер ол кісіні асықты жақсы ойнаған деп айтады. Бұл дұрыс емес. Ол кісі әулие болса, асықты иіріп отырып, жорамал жасайтын қасиеті болған деуге болады. Кей кездері асық елдік мәселелерді шешетін маңызға ие болған.

✓ Көне қоғамда асық құмар ойын саналған. Дәулетті адамдар осы ойынға құмар болғаны сонша, бір үйір жылқысы мен жүздеген қойын салып жіберетін болған. Қазақ хандығы дәуірінің тұсында әлгі айтқан құмар ойынға тыйым салған екен.

Зерттеу нәтижелеріне қарай орыс зерттеушісі С.Сотникова асықпен жерлеуді балалардың жас ерекшеліктеріне қарай екі топқа бөліп қарастырған: өзінің еңбектерінде :

- Біріншісі, 5-6 жастағы балалар аз асықтармен жерленген, яғни, ата-анасы қабірге баланың жасына қарай 1-ден 5-ке дейін асықтар қойған.

- Екінші, 7-14 жастағы балалардың қабірінде асықтардың көптеп кездесуі өздерінің ойнап, ұтқан асықтары болуы мүмкін-деген тұжырымға тоқталады.

Міне, осындай құнды деректер арқылы, тарихы тереңнен бастау алған асықтың қазіргі дамудың даңғыл жолына бет алып, жол бастаған жастарған тигізер пайдасы мен тағылымы мол екендігін аңғаруымызға болады.

Асық ойыны балаға не береді, қандай пайдалы тұстары бар? – деген сұрақтардың туындауы да мүмкін. Осы орайда бірқатар асық ойынының тиімді тұстарына тоқтала кетуді жөн санадым:

- ✚ Баланың жүйке жүйесін шыңдайды;
- ✚ Шыдамдылық пен сабырлыққа, ұстамдылыққа, ширақтық пен дәлділікке баулиды;
- ✚ Ұлттық құндылықты бойына сіңіруіне, тәрбие мен тағылым алуына көмектеседі;
- ✚ Балалардың топпен бірлесе жұмыс жасауына баулиды;
- ✚ Жеңіске жетуге ұмтылыс пен жігер береді;
- ✚ Топтан үздік болуға ұмтылдырады.
- ✚ Іске епті, жауапкершілікті тұлға болуға тәрбиелейді;
- ✚ Күнделікті 1 сағат асық ойынына жұмсаған бала жүйке ауруларынан айығады; Асық ойнағанда адамның тек екі қолы емес, ойлау мүшелерінен бастап, иығы, аяғы, барлық бұлшық еттері қимылдайды
- ✚ Асық ойынында йога мен биде қолданылатын позициялар қолданылады;
- ✚ Баланы бәсекелестікке жетелеп, талаптылыққа тәрбиелейді.

Көшпелі халқымыздың мақал-мәтелі де, аталы сөзі де асыққа байланысты құралған. Асық туралы өрбитін сөз де, мақал-мәтел де жеткілікті. Мысалы, қазақта «Асығың алшысынан түссін» деген ізгі тілек бар. Ол сәті түсіп, жол болып тұрғандығын білдіреді. Сондай-ақ халықтың «Қой асығы деменіз, қолға жақса сақа тұт, жасы кіші деменіз, ақылы асса аға тұт» деген сөздерінде аса байыппен, мағыналы қолданылғанын, тәрбиелік мәні зор екендігін аңғарамыз.

Асық – төрт түлік малдың тілерсегінде болады. Қой, ешкі, сиыр, түйе асығы үлкен-кішілігіне қарамастан бір пішіндес, мүсіндес келеді. Ал жылқы асығы басқа пішінде болады.

Асық түрлерінің аталуы:

- Түйе асығы – бунасын
- Жылқы асығы – қидасап
- Сиыр асығы – топай
- Қой-ешкінікі – кеней
- Киік асығы – кигат
- Арқардың асығы – қоңқар
- Қасқыр асығы – бунақ

Асық иірудің де өз атаулары бар. Атап өтсем: алшы, тәйке, бұге, шіге, қыңжы, тоққа, омпы, шомпы болып жерде жатады.

Асық ойындарының да түрлері өте көп: асық ату, асық иіру, асық қағу;

Асық табу, үш табан, алты атар, шық етер, хан, арқаласпақ, сақа атар, сасыр, құжтәйке, асық иіру, жаппай, шеңбер, омп, қора, бес қақпай, алшы атар, құмар деп аталады

Ерте заманнан бері қазақ балаларының асық арқылы бірқатар ойын түрлерін ойнаған. Ойын түрлерінің біз білмейтін түрлеріне шолу жасайын:

Хан ойыны- асық арқылы ойналатын ойын. Ол екі түрге бөлінеді. Оның бірі «терме», енді бірі «аламан».

«Үш табан» ойыны: асық атушының атқан асығы үш табаннан асқан-аспағандығын, асық атушы емес серіктері анықтайды.

«Асық ату» ойыны- қазақ халқының дәстүрлі ойыны саналады. Мал шаруашылығын негізгі кәсіп еткен көшпелі қазақ мал асығымен түрлі ойындарды ойнаған. Соның бастыларының бірі – асық ату ойыны. Асық атуға екіден жоғары болса кірісіп ойнайды. Асықты «екі жақ»/ одақтастар тең етіп бөліп алады. Кім, қай одақ көп асық атып, ұтып алса, сол жеңеді.

Асық қағу. Қазақ халқының дәстүрлі «асық қағу» ойынының бастысы Ойынды ауыл адамдары, үлкен-кіші демей, еркек, әйел, ұл-қыз ойнай береді. Асық қағуға ұсақ мал асықтары пайдаланылады. Асықты жақсылап мүжиді, оны бояп алады. Асықты қағу үшін екі не одан да көп адам қағады.

Сондай-ақ атбақыл, иірімек,кетсін бір, құмар ойнау, мұзда асық ату,мұз үстінде сақа ату, мұз үстінде сақа соғыстыру, оңқы, сақа соғыстыру сынды асық ойынының түрлерінің балаларды көптеген қабілеттерге баулуға себеп боларлықтай ойындар деп білемін.

Қорыта айтқанда, сонау көшпелі қазақ болып жүрген кезімізден бері құндылығын жоймаған осы асық ойындарының маңызы әлі күнге дейін сақталуда. Осы орайда елімізге асық ойынын жаңғырту мақсатында көптеген жұмыстар жүргізуін қолдар едім.

- Асық ойынын дәріптеу, жаңғырту;
- Асық ойындарынан іс-шаралар жүргізу;
- Асық ойынын ұлттық спорт түрінде жастарға насихаттау;
- Тарихы мен мағынасы мен халыққа берер пайдалу тұсарымен таныстыру.

Қазіргі жастарға асық ойынын көп ойнату арқылы көне мұрамыздың жаңаруына жол бастайтынымыз анық. Асық – біздің ұлттық құндылығымыз. Сақтап, дәріптеп, пайдалану – әр қазақтың борышы деп білемін.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Қалиев С, Оразаев М. Қазақ халқының салт дәстүрлері. – Алматы, 1994.
2. Нүсіпоқасұлы А., Жапарұлы Ә. Ағаш бесіктен тал бесікке дейін. – Алматы, 2011.
3. Доспанбетов Ә. Қырық қазына. - Алматы, 1997.
4. Асқартегі Т. Асық – мергендікке тәрбиелейді. // Азия тарнзит. – 2004. № 6. Б. 53-55..
5. Кәмелашұлы Б. Қазақ халқының дәстүрлері той мереке, сауық сайран,ұлттық ойын тамашалары. – Алматы, 2005.
6. Ерғожина Г.Т. Ұлттық ойындардың білімділік, тәрбиелік рөлі мен мәні. // Қазақстан-Заман, 2012. 22 наурыз. № 13. – 16 б
7. Сағындықов Е. Қазақтың ұлттық ойындары. -Алматы: Рауан, 1991. – 176 б.